

সকলো ভাষাতে বৰ্ণবোৰ এটা বা ততোধিক ধ্বনিৰ সমন্বয়ত গঢ়ি উঠে। ধ্বনিৰ সমন্বয় নিৰ্ণয় হয় ধ্বনিবোৰৰ পৰিবেশজনিত প্ৰয়োগৰ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা। ধ্বনিৰ এই বিশ্লেষণ বা প্ৰকৃতি বিচাৰৰ নাম বৰ্ণ-বিজ্ঞান (Phonemics)।

৮। কোনো ভাষাৰ ধ্বনিবিজ্ঞান আৰু বৰ্ণবিজ্ঞানৰ সমস্ত আলোচনা য'ত থাকে তাকে সেই ভাষাৰ ধ্বনিতত্ত্ব (Phonology) কোৱা হয়। এই ধ্বনিতত্ত্বত, ধ্বনিবিজ্ঞানে ভাষাটোৰ মূল বা প্ৰাথমিক সামগ্ৰীবোৰ গোটাই পৰিচয় কৰি দিয়ে; বৰ্ণবিজ্ঞানে এই সামগ্ৰীখিনি বাছি বিচাৰি, প্ৰকৃতি নিৰ্ণয় কৰি প্ৰয়োগবিধি বিশ্লেষণ কৰে। কে. এল. পাইক-অৰ ভাষাত, "ধ্বনিবিজ্ঞানে ভাষাৰ কেঁচা মাল গোটায় আৰু বৰ্ণবিজ্ঞানে এই মালবোৰকে লৈ চালি জাৰি বন্ধন কৰে।"^৪ ব'মান জেকবছন আৰু মৰিছ হল-এও প্ৰকাৰান্তৰে তাকে দোহাৰিছে: "ধ্বনিবিজ্ঞানে উচ্চাৰণগত গুণ আৰু লক্ষণবিশিষ্ট ধ্বনিৰ বিশদ বিৱৰণ সংগ্ৰহ কৰে আৰু বৰ্ণবিজ্ঞানে, বা সাধাৰণ-ভাবে ধ্বনিতত্ত্বই এই ধ্বনি-সামগ্ৰীক ভাষাবিজ্ঞানৰ নিকপকপীয়া সূত্ৰ খটুৱাই চালি জাৰি শ্ৰেণীবিভাগ (sorting and classification) কৰে।"^৫

ধ্বনি-বিজ্ঞানৰ বিভাগ

৯। ধ্বনিবিজ্ঞানৰ কেইবাটাও বিভাগ আছে। হাঁওফাঁওৰ পৰা বাহিৰলৈ ওলাই অহা বায়ুৰ সোঁতৰ নিৰ্গমন পথত বাগিজিয়ৰ সঞ্চালনৰ দ্বাৰা ধ্বনিৰ সৃষ্টি কৰা হয়। কেতিয়াবা আকৌ বাহিৰৰ পৰা ভিতৰলৈ বায়ু শুছি লৈয়ো ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ কৰা হয়। ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ, উচ্চাৰণৰ ইঞ্জিয় অৰ্থাৎ বাগিজিয়বোৰৰ বৰ্ণনা, উচ্চাৰণৰ স্থান, প্ৰকাৰ আৰু কৌশল অহুসৰি ধ্বনিৰ শ্ৰেণী বিভাগ আদিৰ আলোচনাক উচ্চাৰণাত্মক ধ্বনি-বিজ্ঞান (Articulatory Phonetics) কোৱা হয়। সামান্য ভাষাবিজ্ঞানত ভাষাৰ বিশ্লেষণৰ কাৰণে উচ্চাৰণাত্মক ধ্বনিবিজ্ঞানেই প্ৰধান আৰু অপৰিহাৰ্য্য।

১০। বক্তাৰ মুখৰ পৰা উচ্চাৰিত ধ্বনিয়ে বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ মাজত থকা বায়ুগুলত অসংখ্য ঢৌৰ সৃষ্টি কৰে। এই ঢৌবোৰে শ্ৰোতাৰ কাণ-মাদলত খুন্দা

^৪ K. L. Pike : Phonemics. (1957) p. 57.

^৫ L. Kaiser (Edited) : Manual of Phonetics (1957)—Phonology in Relation to Phonetics (R. Jakobson & M. Halle). p. 218.

মাবেগে। কাণ-মাদলৰ বায়ুমণ্ডলীয়ে এই ধ্বন্দ্বৰ প্ৰতিক্ৰিয়া মগজুলৈ পঠায়। মগজুত এই প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যাখ্যা হয় আৰু তেতিয়াহে শ্ৰোতাই শুনে। বক্তাৰ মূখৰ পৰা উচ্চাৰিত ধ্বনিৰ দ্বাৰা বায়ুমণ্ডলত ঢৌৰ সৃষ্টি হয়; এই ঢৌবোৰৰ নিত্যতাৰ (frequency) আৰু গতি আদিৰ ব'ত আলোচনা হয় তাৰ নাম শ্ৰুতি-বিজ্ঞান (Acoustics)। এই শ্ৰুতিবিজ্ঞান পদাৰ্থ-বিজ্ঞান (Physics)-অৰ অন্তৰ্গত এটা বিভাগ; ইয়াৰ আলোচনাৰ কাৰণে গৱেষণাগাৰ আৰু যাবতীয়া যন্ত্ৰপাতিৰ আৱশ্যক।

ধ্বনিৰ ঢৌবোৰে শ্ৰোতাৰ কাণ-মাদলত স্পৰ্শ কৰাৰ পৰা শ্ৰোতাৰ শ্ৰৱণৰ জ্ঞান লাভ হোৱালৈকে হোৱা ক্ৰিয়া আৰু প্ৰতিক্ৰিয়াৰ বিষয়টো ভাষাতত্ত্ববিদসকলে ধ্বনিবিজ্ঞানৰ অন্তৰ্গত বুলি এতিয়ালৈকে ধৰি লোৱা নাই। শৰীৰবিজ্ঞা আৰু মনস্তত্ত্বৰ বিশদ ধাৰণাৰে শৰীৰ আৰু মনৰ ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া উদ্ঘাটন কৰিব নোৱাৰিলে শ্ৰৱণতত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি।

১১। ধ্বনিৰ গুণ বা লক্ষণ, উচ্চাৰণৰ স্থান, বাগিন্দ্ৰিয়ৰ বিভিন্ন অক্ষৰ সকালন আদি কেৱল শ্ৰৱণৰ দ্বাৰা নিৰ্ণয় কৰা কঠিন। এইবোৰৰ প্ৰকৃত তথ্য উদ্ঘাটনৰ অৰ্থে ধ্বনিতত্ত্ববিদসকলে কেতিয়াবা যন্ত্ৰপাতিৰ আশ্ৰয় লয়। যন্ত্ৰপাতিৰ সহায়ত কৰা আলোচনাক পৰীক্ষামূলক (Experimental) বা যান্ত্ৰিক (Instrumental) ধ্বনিবিজ্ঞান কোৱা হয়। সাধাৰণতঃ উচ্চাৰণাত্মক ধ্বনিবিজ্ঞানৰ কাৰণে লগা সম্বলি অৰ্থাৎ বাগিন্দ্ৰিয়বোৰ বক্তাজনৰ লগতে থাকে; আৰু আৱশ্যক অনুসৰি ইচ্ছামতে কোনো ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ বিবেক পৰীক্ষা কৰি চাব পাৰি।

ধ্বনিলিপি

১২। ভাষাত প্ৰয়োগ হোৱা প্ৰত্যেক ধ্বনিৰে উচ্চাৰণৰ স্থান, ধ্বন আৰু কৌশল সূকীয়া হোৱা হেতু ধ্বনিৰ লক্ষণ আৰু গুণো সূকীয়া হয়। ধ্বনিৰ এই সূকীয়া বৈশিষ্ট্য বক্ষা কৰি প্ৰত্যেক ধ্বনিৰ কাৰণে একোটা বেলেগ আখৰ বা প্ৰতীক ধ্বনিতত্ত্ববিদসকলে ব্যৱহাৰ কৰে। এনে ধ্বনিমূলক আখৰ বা প্ৰতীকৰ নাম ধ্বনিলিপি (Phonetic Script)। পৃথিৱীৰ যিমানবোৰ ভাষাত যিমান ভিন ভিন ধ্বনি আছে, নাইবা যিমান বাগধ্বনি মাৰুছে উচ্চাৰণ কৰিব পাৰে বা কৰে, এই সকলোবোৰৰে একোটা বিশেষ আখৰ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰাটোৱেই ধ্বনিলিপিৰ মূল মুদ্ৰ বা উদ্দেশ্য। এনে ধ্বনিলিপি সাধাৰণ, অৰ্থাৎ সকলো ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতে প্ৰযোজ্য;